A C T A U N I V E R S I T A T I S L O D Z I E N S I S
KSZTAŁCENIE POLONISTYCZNE CUDZOZIEMCÓW 17, 2010
https://doi.org/10.18778/0860-6587.17.57

Anna Maria Kola
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

O niepełnosprawności w podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego

1. Wstęp

U podstaw wielu programów nauczania języka polskiego jako obcego leży optymistyczne założenie, iż obcokrajowiec odwiedzający Polskę i podejmujący naukę trudnego słowiańskiego języka podczas pobytu pozna lepiej lub gorzej wszelkie aspekty i kolory polskiego życia: nauczy się wypełniać formularze (albowiem praktyczna nauka języka jest bardzo promowana), dowie się, gdzie leży Wieliczka i dlaczego „Słowacki wielkim poetą był". Ma szanse poznać coraz lepsze polskie kino, chociaż z wizytą w teatrze jest już gorzej. Jedyne, czego na pewno nie spotka, to ci, o których mówić trudno nawet samym *native speakerom*. Mam tu na myśli wszelkie mniejszości narodowe, społeczne, wyznaniowe, a ponadto – niepełnosprawnych. Artykuł ma za zadanie pokazać, iż ta grupa społeczna jest w programach i podręcznikach przeważnie pomijana, jakby w ogóle nie istniała, a przecież niepełnosprawni w Polsce to zbiorowość bardzo zróżnicowana, w odmienny sposób radząca sobie ze swoją chorobą, o czym należy i warto mówić, także obcokrajowcom.

2. Niepełnosprawność

Zanim nastąpi przejście do rozważań na temat zawartości podręczników i ewentualnych programów, warto wyjaśnić, co jest przedmiotem poszukiwań, a przy tym zdefiniować „niepełnosprawność". „Niepełnosprawność to długotrwały stan, w którym występują pewne ograniczenia w prawidłowym funkcjonowaniu człowieka. Ograniczenia te spowodowane są na skutek obniżenia sprawności funkcji fizycznych lub psychicznych. Jest to także uszkodzenie, czyli utrata lub wada psychiczna, fizjologiczna, anatomiczna struktury organizmu.

Utrata ta może być całkowita, częściowa, trwała lub okresowa, wrodzona lub nabyta, ustabilizowana lub progresywna" (http://pl.wikipedia.org). Jest to więc swoista „choroba" ciała, za którą niestety idą choroby duszy, czyli tzw. „niepełnosprawność społeczna". Mam tu na myśli problemy z nawiązaniem kontaktów z otoczeniem, nieśmiałość, kompleksy wywołane zaniżonym poczuciem wartości i skutki tych psychicznych zahamowań, tj. bezradność, niesamodzielność, bezrobocie, bieda, niski poziom wykształcenia. W literaturze fachowej (*Niepełnosprawność* 2003; Barnes, Mercer 2008) mówi się niekiedy także o niepełnosprawności społecznej w kontekście osób, które z różnych przyczyn nie są w stanie funkcjonować samodzielnie lub prawidłowo, np. alkoholicy, narkomanii, więźniowie.

Niepełnosprawność jest jednym z ważniejszych problemów współczesnego świata. Wynika to z powszechności i rozmiaru tego zjawiska. Narodowy Spis Powszechny 2002 r. (*Osoby niepełnosprawne...* 2004: 38) pokazał, że w Polsce jest prawie 5,5 mln osób niepełnosprawnych, z czego około 4 mln 450 tys. – to osoby niepełnosprawne prawnie, tj. takie, które mają odpowiednie, aktualne orzeczenie wydane przez organ do tego uprawniony. Pozostali, a jest ich ponad milion, to osoby niepełnosprawne biologicznie, tj. niemające stosownego orzeczenia, ale z całkowitą lub poważnie ograniczoną zdolnością do wykonywania czynności podstawowych. Ta liczba wzrosła dwukrotnie od ostatniego spisu w 1988 r.

Przyrost liczby osób niepełnosprawnych w ostatnich latach wynika głównie z procesu starzenia się społeczeństwa i wydłużenia się przeciętnego okresu trwania życia. Dzisiejsi siedemdziesięciolatkowie, beneficjenci socjalizmu, doświadczyli w swoim życiu wszystkich jego niedogodności: niedożywienia, bytowania w złych warunkach mieszkaniowych, pracy w miejscach niechronionych, a do tego bez przestrzegania przepisów kodeksu pracy. Szacuje się jednak, że liczba osób niepełnosprawnych będzie wzrastać w następnych latach wraz z postępującym procesem starzenia się społeczeństwa.

3. Założenia, zakres i forma badań

Liczba 5,5 mln osób w zestawieniu właściwie z brakiem informacji na ich temat w podręcznikach i programach zaskakuje i wręcz prosi o zmianę tej sytuacji. Na potrzeby referatu został zanalizowany materiał leksykalny, pochodzący głównie z tekstów zawartych w podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego[1]. Celowo pominięto ćwiczenia gramatyczne – z racji naprawdę dużej liczby podręczników byłoby to zajęcie niemożliwe. W świecie

[1] Pierwotnie autorka planowała przeprowadzić także analizę programów nauczania języka polskiego jako obcego. Jednakże ze względu na ograniczenia związane z objętością pracy zostały one tutaj pominięte, stanowią materiał badawczy dla następnej pracy z tego zakresu.

zdominowanym przez obraz nie mogło zabraknąć zdjęć lub rysunków, z tego względu one też zostały wzięte pod uwagę podczas analizowania problemu. Wybór 30 podręczników był podyktowany praktyką dydaktyczną autorki.

Pierwsze wrażenie po przystąpieniu do badań było dość zatrważające, właściwie w żadnym z podręczników nie znalazło się pojęcie „niepełnosprawności", potraktowane jako kategoria organizująca daną jednostkę lekcyjną, nie był to temat żadnego rozdziału w podręczniku. Autorka zdaje sobie sprawę, że nie może być jej w podręcznikach dla poziomu progowego, jednak nie zaistniała ona także w żadnym podręczniku dla grup zaawansowanych, nawet w podręczniku prezentującym wiedzę specjalistyczną z zakresu medycyny. Z drugiej strony, gdzieniegdzie pojawiały się wzmianki o niepełnosprawności i samo określenie „niepełnosprawność". Owe konteksty pogrupować można według poniższej typologii:

1) wygląd zewnętrzny osób niepełnosprawnych, określony przede wszystkim przez ich niepełnosprawność;
2) zmysły i ich ułomności;
3) zdrowie (a także – jak się okaże – sport, w tym polski) dla przyszłych lekarzy;
4) uprzedzenia i stereotypy wobec osób niepełnosprawnych;
5) życie codzienne, w tym potrzebne sprzęty i wyposażenie mieszkań;
6) regulacje prawne, dotyczące osób niepełnosprawnych, a także zaangażowanie osób niepełnosprawnych i osób je wspierających w działalność organizacyjną i charytatywną;
7) kwestia samorealizacji tych osób; to ważne, albowiem teraz więcej osób niepełnosprawnych mówi o swoich marzeniach, za przykład może służyć paraolimpiada czy też niedawno organizowana wyprawa osób niepełnosprawnych na Kilimandżaro.

Treści związane z powyższymi typami będą przedstawione w różnych podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego. W pracy podzielono je według poziomu zaawansowania znajomości języka polskiego: grupa podręczników dla poziomu progowego i średniozaawansowanego oraz dla poziomu C1 i C2, a także podręczniki specjalistyczne[2].

4. Grupa podręczników dla poziomu progowego i średniozaawansowanego

Warto zacząć od popularnego wśród studentów podręcznika Piotra Lewińskiego *Oto polska mowa* (Lewiński 2001). Autor we wstępie pisze o tym, że jest to podręcznik komplementarny, dla średniozaawansowanych, który „ma pomóc w zdobywaniu sprawności komunikacyjnej oraz kształcić kompetencję leksykal-

[2] W pracy omówione zostały tylko najważniejsze i najwyrazistsze konteksty „niepełnosprawności", pojawiające się w podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego.

ną" (Lewiński 2001: 5). Znajdują się w nim różne opisy osób, także części ciała, ale nie ma określenia „niepełnosprawny"; są opisy np. osób najbrzydszych, najpiękniejszych, nie ma jednak określeń związanych z niepełnosprawnością, jedynie przymiotnik „przygarbiony". Autor proponuje więc raczej stereotypowe rozumienie piękna, w którym piękne są osoby sprawne, pełne życia, zdrowe i młode.

Drugi poruszany przez Lewińskiego temat to zmysły, które przecież bardzo mocno łączą się z niepełnosprawnością, albowiem ułomność jakiegoś zmysłu powoduje właśnie niepełnosprawność. Lewiński proponuje różne określenia, związane z patrzeniem i wykorzystywaniem narządów zmysłów, nazwy smaków, zapachów, jednak i tu „niepełnosprawność" jako kategoria odrębna się nie pojawia.

Trzeci temat to u Lewińskiego zdrowie. Dla autora najważniejsze są przede wszystkim kwestie związane z utrzymaniem dobrej kondycji, czyli niepalenie, niepicie, unikanie narkotyków. W dalszej kolejności – co się powinno, a czego nie powinno robić, by być zdrowym. Dużo zagadnień dotyczy profilaktyki zdrowotnej, szczególnie w kontekście sportu. Ponadto zdrowie pojawia się u Lewińskiego jako wartość uniwersalna, nawet jest zamieszczony najbardziej znany wiersz poświęcony zdrowiu, czyli fraszka Kochanowskiego *Na zdrowie*. Zostaje też zasygnalizowany ważny problem społeczny, obecny też w innych podręcznikach, czyli AIDS.

Lektura podręcznika Lewińskiego w sposób bardzo sugestywny nasuwa myśl, iż nauczanie języka polskiego jako obcego jest uczeniem o czymś, co realnie istnieje. To nazywanie po kolei różnych rzeczy, znajdujących się w naszym otoczeniu, zaczynając od siebie, kolegów z grupy, innych studentów, rodziny. Natomiast niepełnosprawność to mówienie o „braku", o czymś, co zostało zgubione lub czego nigdy nie było[3]. Niepełnosprawność w tym rozumieniu to kolejny poziom kompetencji komunikacyjnej.

Nie znalazłam żadnych wzmianek na temat niepełnosprawności w podręcznikach dla poziomu progowego Aleksandry Janowskiej i Magdaleny Pastuchowej *Dzień dobry* (Janowska, Pastuchowa 2005) ani Magdaleny Szelc-Mays i Elżbiety Rybickiej *Słowa i słówka* (2003).

W książce Joanny Ciechorskiej *Czas, ludzie, miejsca* (2001: 147) właściwie nie ma żadnych wyszczególnionych treści na temat niepełnosprawności, ale przy okazji tematu „Kartka z wakacji" pojawia się zdjęcie grupy osób, w której są także osoby niepełnosprawne. To dobry syndrom, świadczący o „normalnym", pełnoprawnym traktowaniu osób niepełnosprawnych. Niepełnosprawność nie ma tutaj wymiaru martyrologicznego, pokazującego niepełnosprawnych jako osoby cierpiące, skrzywdzone przez los, nad którymi należy się litować. Autorka

[3] Stąd, jak się okaże, z podręcznikach odnajdziemy dużo wątków dotyczących sprawności fizycznej i możliwości jej utrzymania.

pokazała, że istnieje też aktywne i pełne inwencji życie przez nich prowadzone. Jeżdżą na wakacje, zwiedzają trudne niekiedy regiony turystyczne, wyjeżdżają za granicę. Ponadto autorka wprowadziła inny wątek, czyli działalność organizacyjną, prowadzoną na rzecz osób niepełnosprawnych. Wskazała, iż istnieją tego typu stowarzyszenia, w których pracują często właśnie osoby niepełnosprawne.

W podręczniku Magdaleny Szelc-Mays *Nowe słowa – stare rzeczy* (1999) niepełnosprawność jest realizowana z punktu widzenia wyglądu danej osoby i budowy anatomicznej ciała, ale też w kontekście zdrowia. Brakuje rysunku osoby na wózku, ale jest za to przygarbiony staruszek bez oka i nogi. Niepełnosprawność pojawia się też przy okazji nazw lekarzy określonych specjalizacji. Jest więc lekarz służący starszym ludziom, czyli androlog. Wydaje się to ważne, bo przecież to głównie ta grupa wiekowa narażona jest na choroby, inwalidztwo i niepełnosprawność.

W przypadku licznych podręczników dla osób zaczynających dopiero naukę języka dominuje przekaz obrazkowy, tzn. obcokrajowcy często poznają słowa, podpisując obrazki, zdjęcia, szkice. Zastanawia mnie w tym względzie, czy po prostu nie można dodać obrazka osoby na wózku czy o kulach? Czy tych osób nie ma?

Różnorodny materiał leksykalny można znaleźć w pierwszym wydaniu podręcznika Ewy Lipińskiej i Elżbiety Grażyny Dąmbskiej *Kiedyś wrócisz tu...* (2003), nie ma jednak zagadnień związanych z niepełnosprawnością. Zwraca za to uwagę jeden problem tam poruszony, a mianowicie niepełność rodziny (w tekście chodzi o adopcję dzieci przez samotne kobiety). Znaczyć to może, iż w świadomości autorek istnieje ważna z punktu widzenia tematu tego referatu kategoria niepełności. W grupie tekstów znalazł się także inny ważny problem społeczny, a mianowicie eutanazja.

W drugim wydaniu tego podręcznika pojawia się ten sam tekst o adopcji. Natomiast rozbudowuje się wątek zdrowia i jego utrzymania. Pojawiają się następujące tematy: nadwaga, anoreksja i nałogowe picie alkoholu, przy czym w dalszej części podręcznika nałogi przedstawiane są jako ważne problemy społeczne – narkomania, alkoholizm, nikotynizm, telemania, hazard, pracoholizm, seksoholizm, uzależnienie od partnera.

Kolejnym popularnym podręcznikiem jest *Cześć, jak się masz? Część 2* Władysława Miodunki (2006). Tu też można znaleźć dość nowoczesne treści (np. wejście Polski do UE). Znaczenie dla tej pracy może mieć szczególnie ciekawy tekst pt. „Polacy są niestereotypowi, czy to znaczy «inni»? W tekście podjęty został temat tolerancji i akceptacji inności, a także uprzedzeń, jakie mamy wobec osób, których nie znamy, które z racji stanu zdrowia, pochodzenia, narodowości są odmienne od nas. Żal, że żaden podręcznik nie wykorzystał tego kontekstu do prezentacji problemu niepełnosprawności.

Najbardziej satysfakcjonujące jest to, iż na rynku znalazły się podręczniki Małgorzaty Małolepszej i Anety Szymkiewicz (2006) oraz Burkat i Jasińskiej (2007) *Hurra!!! Po polsku* część 1 i 2. W obu częściach pojawiają się osoby na wózkach, są ich zdjęcia i rysunki postaci. Zrozumieć należy zamysł autorek, które człowieka na wózku wykorzystały jako symbol niepełnosprawności. Jest on już w pierwszej jednostce lekcyjnej, gdy uczniowie uczą się zwrotów grzecznościowych, wykorzystywanych na lekcjach języka polskiego, a potem przy pierwszych poznawanych czasownikach, tj. tańczyć i spotykać się z przyjaciółmi. Ciekawe, że osoby niepełnosprawne nie są prezentowane w sytuacji, w jakich stereotypowo myślimy o nich, tj. bezrobocia, braku samodzielności, bezradności. Tutaj niepełnosprawni prowadzą życie towarzyskie, mają swoje pasje, uprawiają sport, także wyczynowo. To zupełnie inne myślenie o osobach niepełnosprawnych, kształtujące nasz wizerunek osoby nie w pełni sprawnej.

W drugiej części znaleźć można popularne i w innych podręcznikach ćwiczenie na opisywanie wyglądu osób, jednakże tutaj wśród zdjęć pojawia się takie, na którym jest osoba niepełnosprawna, poruszająca się na wózku. Ponadto jest ona także w ćwiczeniu polegającym na układaniu dialogów. W tych sytuacjach osoba niepełnosprawna także nie jest bezwolna, niesamodzielna, ale to pracownik znający się na obsłudze komputera, podróżujący środkami komunikacji, nie bojący się kontaktu z drugą, sprawną osobą. Ponadto ważne wydaje się ćwiczenie następne, czyli pytanie skierowane do studentów o przedmioty i urządzenia, bez jakich narysowane osoby nie mogą się obyć. To pytanie kieruje uwagę i refleksję studenta na problemy osób niepełnosprawnych, chociaż trochę szkoda, że znalazła się tu tylko osoba na wózku. Przecież osoby głuche, niewidome, mające inne problemy zdrowotne też muszą być zaopatrzone w urządzenia pozwalające na w miarę samodzielne życie. Wreszcie pojawia się dość życiowy tekst o niepełnosprawnej córce.

Przy okazji tych właśnie podręczników należy zwrócić uwagę na fakt, że są one dofinansowane przez Unię Europejską, która zapewne miała wpływ na kształt i treści tam zawarte, wyłącznie pozytywny wpływ.

5. Grupa podręczników dla poziomu C1 i C2 oraz podręczniki specjalistyczne

Grupę podręczników dla poziomu średniozaawansowanego oraz zaawansowanego rozpoczyna pozycja autorstwa Ewy Bajor i Elizy Madej pt. *Wśród ludzi i ich spraw* (1999). To książka dla humanistów, jak jest zresztą napisane w podtytule, co znaczy, że jest skierowana do osób, które mają lub powinny mieć bardziej rozwiniętą wrażliwość społeczną, nie tylko na sztukę, ale też na

problemy społeczne. Wbrew temu, sprawa niepełnosprawności nie jest podejmowana w podręczniku, choć mogłaby, albowiem pojawiają się treści z nią związane, tj. uprzedzenia, stereotypy i przesądy. To pretekst do przedstawienia różnych „izmów", np. rasizmu, ekscentryzmu, nacjonalizmu, fanatyzmu. Tekst ilustrujący główną czytankę mówi o tym, iż ludzie różnią się od siebie ze względu na kolor skóry, język, zachowanie, ubiór, religię. Pojawiają się słowa związane z tematem akceptacji dla inności, np. tolerancja, aprobata, racjonalność oraz określenie, czym jest nietolerancja wobec innych postaw i odmian ludzi. Są tu także inne ważne tematy – problemy społeczne, tj. rozwody, czy religia. W przypadku odmienności mówi się ponadto o innych narodowościach i postawach wobec nich, o stereotypach narodowościowych.

Małgorzata Kita i Aldona Skudrzyk w swojej propozycji pt. *Człowiek i jego świat w słowach i tekstach* (2002) również prezentują polszczyznę „kulturalną" dla humanistów, w świecie których nie ma miejsca dla niepełnosprawnych. Jest jednak nawiązanie do niepełnosprawności za sprawą najbardziej chyba znanego niepełnosprawnego – Forresta Gumpa, bohatera znanego filmu o osobie upośledzonej psychicznie i społecznie. Jego nazwisko wykorzystane jest tu do ćwiczenia polegającego na wykryciu w zdaniach różnego rodzaju błędów językowych. Sprawcą tych błędów miał być właśnie Forrest Gump.

Równie interesujący ze względów językowych i treściowych jest bogaty w teksty podręcznik Stanisława Mędaka *W świecie polszczyzny* (2007). We wstępie czytamy: „dokonując wyboru tekstów, autor nie chciał narzucać nikomu żadnych treści; ani religijnych, ani politycznych, ani kontrowersyjnych" (Mędak 2007: 13), ale przecież wybór jest zawsze narzuceniem pewnych treści. Dlaczego nie wprowadzić treści ważnych dla lektora czy studentów? Zawarte w podręczniku tematy dotyczą fauny, problemów ekonomicznych, znaleźć tu możemy raporty o gospodarce polskiej, terminologię unijną, a także wyjątkowe wydarzenia (tu przykład: przysięga).

Często nauczanie języka polskiego jako obcego przybiera bardzo literacką postać. Im poziom znajomości języka jest wyższy, im treści bardziej skomplikowane, tym bardziej „literackie spojrzenie" proponowane jest studentom. Stąd u Mędaka odnajdujemy tematy związane z biografią wielkich uczonych (są tu głównie polscy humaniści – Władysław Doroszewski, Barbara Skarga) i wartościami etycznymi, przy czym reprezentują one przede wszystkim spojrzenie akademickie.

Dwa najnowsze podręczniki autorstwa Anny Seretny, *Kto czyta – nie błądzi* (2007) i *Per aspera ad astra* (2008), pełne są ciekawych i typowo polskich tematów, ale nie ma wśród nich tych, dotykających problemów społecznych (szczególnie w pierwszym z nich). Druga część podręcznika Seretny zawiera w sobie bowiem problematykę chorób i zakażeń, stylu życia i zdrowia. Ten ostatni temat przedstawiony jest za pomocą raportu z badań opinii społecznej pt.

„Zdrowie Polaków". W obu książkach brak jest treści związanych z niepełnosprawnością.

Jolanta Lechowicz i Joanna Podsiadły napisały podręcznik dla przyszłych medyków pt. *Chcę studiować medycynę* (2004). To ważna pozycja z punktu widzenia tej pracy, ponieważ właśnie lekarze będą kiedyś mieli do czynienia z osobami chorymi i niepełnosprawnymi. Jednak szansa poszerzenia wiedzy o niepełnosprawnych i w tym podręczniku nie została wykorzystana. Mimo że w książce pojawia się definicja „rehabilitacji", nie ma samej „niepełnosprawności", nie istnieje ona jako problem medyczny. Są zaś urazy, np. głuchota, ale spowodowana wypadkiem i pracą w hałasie. Co ciekawe, znaleźć tu można definicję sprawności fizycznej, nie ma zaś pojęcia odwrotnego, czyli „niepełnosprawności".

6. Zakończenie

Zapewne każdy z nas na pytanie o to, w jakim stopniu „niepełnosprawność" jest problemem społecznym, odpowie, że to ważny, trudny i dotykający wiele osób problem. Nie będzie to kłamstwo ani wyolbrzymienie. Warto to docenić. Jednak należy czasem weryfikować nasze sądy, zadając pytania dodatkowe, tak, jak zrobiłam to dziś. Skoro problem istnieje, dlaczego jest pomijany w podręcznikach, programach, na zajęciach? Nie sądzę, że wynika to ze złej woli twórców, lektorów, lecz powody są bardziej prozaiczne: niepełnosprawność jako problem często jest po prostu wypierana z naszej świadomości. Wiemy, że istnieje, ale na co dzień nie myślimy o niej, jeżeli nas nie dotyka. Mam nadzieję, że ten krótki artykuł z głośnym zapytaniem o przyczynę pomijania kwestii niepełnosprawności spowoduje podjęcie badań, wywoła samorefleksję, które udzielą odpowiedzi na pytanie o skutek tych zaniechań.

Bibliografia

Bajor E., Madej E., 1999, *Wśród ludzi i ich spraw*, PWN, Warszawa–Łódź.

Barnes C., Mercer G., 2008, *Niepełnosprawność*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.

Burkat A., Jasińska A., 2007, *Hurra!!! Po polsku 2*, Prolog, Kraków.

Ciechorska J., 2001, *Czas, ludzie, miejsca. Język polski na co dzień,* Pro Schola, Gdańsk.

Janowska A., Pastuchowa M., 2005, *Dzień dobry*, Śląsk, Katowice.

Kita M., Skudrzyk A., 2002, *Człowiek i jego świat w słowach i tekstach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Lechowicz J., Podsiadły J., 2004, *Chcę studiować medycynę: język polski dla cudzoziemców – kandydatów na studia medyczne*, Wing, Łódź.

L e w i ń s k i P., 2001, *Oto polska mowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
L i p i ń s k a E., Dąmbska E. G., 2003, *Kiedyś wrócisz tu...*, Universitas, Kraków.
M a ł o l e p s z a M., S z y m k i e w i c z A., 2006, *Hurra!!! Po polsku 1*, Prolog, Kraków.
M ę d a k S., 2007, *W świecie polszczyzny*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce.
M i o d u n k a W., 2006, *Cześć, jak się masz?*, cz. 2: *Spotkajmy się w Europie*, Universitas, Kraków.
Niepełnosprawność, 2003, red. T. Kamiński, Fundacja „Pro Caritate", Warszawa.
Osoby niepełnosprawne, ich gospodarstwa domowe oraz rodziny w latach 1988–2002, 2004, red. G. Marciniak, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa.
S e r e t n y A., 2007, *Kto czyta – nie błądzi*, Universitas, Kraków.
S e r e t n y A., 2008, *Per aspera ad astra*, Universitas, Kraków.
Standardy wymagań egzaminacyjnych, 2003, Państwowa Komisja Poświadczania Znajomości Języka Polskiego jako Obcego, Warszawa.
S z e l c-M a y s M., 1999*, Nowe słowa – stare rzeczy*, Wydawnictwo Zakonu Pijarów, Kraków.
S z e l c-M a y s M., R y b i c k a E., 2003, *Słowa i słówka. Podręcznik do nauczania słownictwa i gramatyki dla początkujących: poziom progowy*, Universitas, Kraków.
http://pl.wikipedia.org/ (stan z 11.11.2008)